

BRETTNER ZOLTÁN:
POLITIKA A HATÁRON
(A DEVLIN-HART VITA)

RECENZÍÓ

Írta: Németh Attila

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Politológia IV. évfolyam
Szakdolgozati szeminárium, Laczkóné dr. Tuka Ágnes
2008. december 12.

Bretter Zoltán ma a Bukaresti Magyar Kulturális Intézet igazgatója. Kolozsváron született, tanulmányait a Babes-Bolyai Tudományegyetemen kezdte, majd a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetemen folytatta. 1982-ben filozófus, 1987-ben szociológus diplomát szerzett. A rendszerváltás idején az SZDSZ országgyűlési képviselőjeként kapcsolódott be a hazai politikába, később Pécs MJV önkormányzati képviselőjeként számtalan tisztséget betöltött. 1987-től a PTE jogelődje, a Janus Pannonius Tudományegyetem tanársegédje, 1997-től adjunktusa. PhD tudományos fokozatát 2002-ben szerezte, doktori disszertációját a Devlin-Hart vitából írta.

A Devlin-Hart vita *Lord Patrick Devlin* angol bíró és *Herbert Lionel Adolphus Hart* jogfilozófus között zajlott a 20. század közepe táján. Bár a vita a homoszexualitás büntetőjogi szabályozása körül robbant ki, a korabeli jog- és társadalomfilozófusok kommentárjai révén a demokrácia, a jog és erkölcs viszonya, a társadalmi integráció kerültek középpontba. A szerző bevezetőjében igyekszik is leszögezni, hogy bár érdekes lenne, mégsem a homoszexualitásról kíván értekezni, sokkal inkább politikaelméleti elemzés megírása a célja arról, miként függenek össze a vitában résztvevő felek által képviselt nézetek az ismert ideológiák valamelyikével, hogyan politizálódnak át normatív társadalmi kérdések a konzervatív-liberális ellentétben, ezzel gyakorlatilag lehetlenné téve bármiféle megegyezést a közösségen belül.

A tanulmány három nagy részből áll, melyek közül az első és az utolsó ismertetése részletes kifejtést igényel. Míg először a szerző megismertet bennünket a vita eszmetörténeti háttérével, a későbbiekben a vita központi elemeit ismerteti – mint a társadalom szétesésének problémája vagy a jogi atyáskodás kérdése –, addig végül a vita lefolyását tárja elénk, kitérve a kezdetektől mért 30 évvel későbbi utóhatásokra.

Kezdetben fontos leszögeznünk, hogy a vita során Devlin bíró a konzervatív felet, a jogfilozófus Hart pedig a liberális felet képviseli. Erre a következtetésre jutunk, ha azt vizsgáljuk, milyen viszonyban áll a két személy *Mill* társadalomfilozófiai kritikájához. Míg Hart sajátos jogpozitivistá gondolatmenetet követve mellette áll, addig Devlin a maga természetjogi felfogásával szembe helyezkedik vele.

Hart *Austin* és *Bentham* jogpozitivistá filozófusok után azt mondja, a törvény és az erkölcs szétválasztható. Nézete szerint nem létezik a lehetséges törvények legjobbika, hiszen morális kritika mindig talál olyat a törvényben, ami nem felel meg az egyetemes erkölcsi elvárásoknak. Ez egyben magában hordozza a törvény egy jobb erkölcs szerinti

javítását, megújítását. A változtatás tapasztalatokon alapuló, tehát gyakorlatias, nem pedig valamiféle Istentől származó törvény. Hart erre alapozva kijelenti, hogy nem létezik Isten adta törvény, ez ugyanakkor nem jelentheti a törvények megtagadását, azoknak minden esetben engedelmeskednünk kell. Kijelenti, hogy léteznek az emberi élethez kapcsolódó emberi jogok. Azok az emberi jogok, melyekről Bentham korábban úgy vélekedett, hogy feleslegesek, hiszen politikai viták sorát eredményezik. Érvelése szerint ugyanis bármelyik politika – legyen az liberális vagy konzervatív – alátámasztható valamely emberi jogra való hivatkozással. Szerinte az emberi jogok definiálatlanok – abban a korban még azok is voltak –, vitázni pedig csak olyan jogokról lehet, melyeket törvény megnevez. Hart már említett sajátos jogpozitivizmusa abban rejlik, hogy vélelme szerint morális kötelezettségek keletkeztethetnek jogot, akár emberi jogot is. Bentham szerint viszont – mivel az emberi jogok forrása bizonytalan – nem oldható meg számonkérésük jogi eszközökkel, míg a törvényben rögzített kötelezettségek kikényszeríthetők.

Nem megfélemlítve arról, hogy a vitát Devlin bíró indította el, következésképp most az ő álláspontja, mely tehát nem Hart téziseire adott válasz, hanem azok kiindulópontja. Devlin filozófiájának középpontjában ugyanis a természetjog áll, mely szerint a jog és az erkölcs szétválaszthatatlanok. Az erkölcs pedig – akár Istentől, akár az ember természetéből ered – megszabja, hogy a törvénynek mit kell kikényszerítenie. *R. George Wright* ugyanakkor úgy véli „*tagadni lehet azt is, hogy a magánerkölcsök és a szexuális erkölcsök valaha is kikényszeríthetők legyenek*” (28.). Szerinte az erkölcsök kikényszerítése nem lehet tárgya természetjogi érvelésnek. Devlin a tűrés és a tiltás határán egyensúlyoz a haszonelvű méricskélés technikáját alkalmazva. Az egyik oldalon a homoszexualitás tiltása mellett a közerkölcs védelme áll, vele szemben pedig az ember egyéni szabadságának megsértése a tiltás révén. Bár Devlin szeretné azt hinni, hogy ennek nincs köze a szabadsághoz, valójában nagyon is erről szól, hiszen az ember alapvető szabadságát nem adja fel. Az erkölcs akár Istentől, akár az ember természetéből ered, megszabja, hogy a törvénynek mit kell kikényszerítenie.

Még egy nagyon fontos dimenzió, amivel foglalkoznunk kell: az általános hasznosság. Mill haszonelvűségéről alkotott gondolataihoz való viszonyulást fejez ki ez is. Hart úgy véli, az általános hasznosság olyan elvi megfontolás, mely egyénhez kötődik. Az egyén számára pedig akkor adatik meg egy jog, ha ebben a fogalomba beleillik. Hart számára az általános hasznosság kritériumát kielégítő természetes emberi

jog: a szabadság. Végül azt mondja, ha léteznek morális jogok, akkor létezik legalább egy olyan természeti jog is, mely mindenki egyenlő joga. És ez pedig a szabadság. Ezzel megfogalmazza a haszonelvűség liberális korrekcióját, mely egyben a Devlin elleni támadás talaja. Devlin ugyanakkor Mill haszonelvűségével összefüggésben úgy vélekedik, hogy a szabadság nem más, mint a lehetőség választani jó és rossz cselekedet között. A rossz cselekedet nem értékes, sem az egyén, sem a társadalom számára nem előnyös. Az ideális és hasznos az, ha az egyén és a társadalom elvárásai és értékítélete megegyezik: az egyén számára az a hasznos, ami a társadalomnak, és fordítva. Ez azonban nem jelent mást, mint a társadalom beavatkozását az egyén magánéletébe, mely Devlin szerint elengedhetetlen a társadalmi együttlét kereteinek karban tartásához. Devlin egy paradoxont is megfogalmaz: a társadalom a bűnt elítéli, de az egyén bizonyíthatja, hogy cselekedete a társadalom egészére nézve veszélytelen.

Jellegéből adódóan a Devlin-Hart vita kiváló terepet talált magának a terjedésre az Amerikai Egyesült Államokban. Mint köztudott ugyanis, ott nagy igény van az egyenlőségre, a társadalom morális egyneműségére. Devlin és Hart előadásokon hangoztatott érveit a hetvenes és nyolcvanas években több jogfilozófus is beillesztette gondolatai közé, a két fél által képviselt véleményeket tartalmazó összefoglaló írás pedig 1986-ig 20 éven át volt kötelező olvasmány a jogász és társadalombölcselettel foglalkozó hallgatók számára. Minthogy a vita indítója Lord Patrick Devlin volt, a kritikák többsége is őt érte. *Wollheim, Rostow, Hughes, Feinberg, Dworkin, George* – ők mind találtak cáfolni- vagy kivetnivalót Devlin alaptéziseiben. A következőkben ezek bemutatására vállalkozom.

Az 1959-ben Devlinnek elsőként visszavágó *Richard Wollheim* a türelem helyreállítására tesz kísérletet kommentárjában. Devlin bíró azon kijelentésével száll harcba, mely szerint a türelem, a tolerancia nem megfelelő alapja a társadalom összetartozásának. Wollheim nézete szerint – és ez teszi őt liberálissá – a társadalmi identitás nem egyenlő egy erkölcs közös birtoklásával, hanem a különböző erkölcsök kölcsönös tiszteletben tartását jelenti. Devlin szerint a törvénynek a minimális erkölcsi elvárásokat ki kell kényszerítenie; sőt, jogában áll, hogy közös erkölcsi alapot teremtsen. Azonban ő is elismeri, hogy ez nem történik meg, és hogy a társadalom nemzedékről nemzedékre jobban tűri az erkölcsi normáktól való eltérést – így ezen a ponton tulajdonképpen ellentmondásba kerül önmagával.

Eugene W. Rostow volt az tulajdonképpen, aki átvitte amerikai földre a vitát, és az első is egyben, aki ideológiailag közelítette meg a kérdést az 1960-ban íródott tanulmányában. Devlint az irracionlizmus vádjával illette annak sajátos demokrácia felfogása miatt. Devlin ugyanis azt állítja a közérkölcökről, hogy napjaink világias társadalmában a papság már tehetetlen ezek kikényszerítésében, így gyakorlatilag a keresztény elveknek a jogban kell érvényesülniük, hiszen a jog az, melyet a társadalom egésze erkölcsi véleményének tekinthetünk. Rostow válaszul azt mondja, bár sok helyen a szokások a jog forrásai, a jogalkotásban az észszerűség elveinek is érvényesülniük kell. „*Számomra teljesen világos, joggal leszögezhető az a tény, hogy egy társadalom közös erkölcsé mindenkor szokás és meggyőződés, értelem és érzés, tapasztalat és előítélet elegye*” (120.) – vélekedik.

Graham Hughes a haszonelvű jogfelfogást védi Devlinnel szemben, és példájában visszatér a vitát közvetlenül kiváltó okra, a homoszexualitás szabályozására. Szerinte abszurd, hogy a homoszexualitást azért kiáltjuk ki veszélyesnek, mert az undort kelt a társadalomban. Felteszi a kérdést, vajon az undor lehet-e általános etikai igazolás a büntetőjog számára? Nyilván nem, hiszen alkalmatlan és félrevezető is, hogy a normák tartalmát megszabja. Általános és konkrét esetben ugyanis eltérően ítélik meg az emberek a homoszexualitást, így fel kell mérni a társadalom ezzel szembeni elutasítottságának tényleges mértékét ahhoz, hogy törvényt alkossunk. Devlin szerint a homoszexualitás olyan mint az állatkínzások. Márpedig erkölcsi alapon azt is mindenki elutasítja. Úgy véli a bűn és büntetés szétválasztása a társadalom széteséséhez vezethet. Hitet tesz az erkölcs és a vallás összetartozása mellett, és azt mondja, ahol az állam egy vallást ismer el (a többit tiltja), ott a jog tulajdonképpen isteni törvény. Nem úgy azokban az országokban, ahol vallási tolerancia van, így a különböző erkölcsöket is megtűrik. Hughes válaszában elismeri, hogy a büntetőjog moralitásában minden elem, így a kereszténység is megtalálható, azonban nem lehet kijelenteni, hogy pl. a kereszténység egységes a morális vitákat illetően. „*A morális probléma mint probléma, éppen a keresztény erkölcs miatt keletkezik*” (133.). A büntetőjog az egyén akaratától független erkölcsi norma, a társadalom így nem avatkozhat be az egyén életébe, nem korlátozhat másokat, ahogy néhány cselekedet az egyén beleegyezése esetén is büntett (pl. közös megegyezéssel elkövetett súlyos testi sértés).

Joel Feinberg az erkölcsi felforgatás kérdésével foglalkozik. Azért kritizálja Devlint, mert az szerinte nem tesz különbséget az erkölcstelenség különböző esetei

között. Feinberg szerint ugyanis létezik nyilvános és nem nyilvános, vagyis illő és illetlen viselkedés. Ez a közösségelvű liberalizmus elve – mely a milli károkozás elvét kiegészítve – magában foglalja a sérelem elvét. Szerinte a sérelem elve hely-idő függvénye, így a nyilvánosan elkövetett obszcenitás (vagy erkölcsök megsértése) közszemérem sértésnek, a nem nyilvánosan elkövetett pedig magánügynek minősül. Leszögezi: „*a bennünket ért sértéseket nem azért büntetjük, mert immorálisak, hanem azért immorálisak, mert büntetjük őket*” (146.). Bár az első vélekedés inkább konzervatív, Feinberg szerint a liberalizmus sem zárja ki a büntetésre rendelt esetek háttérében a morális érveket. Sőt, vannak olyan helyzetek, melyekre nincs liberális válasz.

Ronald Dworkin úgy véli: „*az teszi a társadalmat társadalommá, hogy egyetértünk a morális kijelentéseket morális kijelentésekké minősítő szabályokban*” (151.). Nem erkölcsi indokok, ezért nem állhat morális kijelentés háttérében az előítéletesség (pl. a homoszexuálisok alacsonyabb rendűek), az indok nélküli személyes érzelem (pl. nem szeretem a homoszexuálisokat), a valószínűtlen vagy hamis tények (pl. a homoszexualitás jellemrontó), valamint mások véleményének szolgálai ismétlése (pl. mindenki tudja, hogy a homoszexualitás bűn)¹. A morális ítéleteket – már ha van róluk egyetértés – törvény fogalmazza meg, korlátozni pedig csak azokat a cselekedeteket lehet, melyek nyilvánvalóan és közvetlenül veszélyeztetik a társadalmi moralitást.

Robert P. George átértelmezve a társadalom széteséséről alkotott korábbi nézeteket, úgy véli, nem a rend felbomlása, hanem a személyek közti kapcsolat meglazulása vezet a közösség megbomlásához. „*Egy társadalom egyben maradhat, a társadalmi rend továbbra is fennállhat, mégis egy bizonyos értelemben mondhatjuk azt, hogy szétesett, ha arra gondolunk, hogy az emberek közti kapcsolatok meglazultak...*” (163.), a házasságok, barátságok kiürülnek, összességében gyengül a társadalom. Mindezek pedig olyan következményeket vonnak maguk után, mint a különböző erőszakos bűncselekmények, az öngyilkosság, a kábítószerfüggés, az elidegenedés. Ezért van szükség a társadalom integrációjára, mely egy konstitutív morális kódex segítségével, az igaz erkölcsök kikényszerítésével valósulhat meg. George felhívja a figyelmet, hogy a társadalom többségének erkölce helytelen is lehet, így az nem egyenlő az igaz erkölccsel, melyet az állam képvisel és ennek megfelelően alakítja a közösség életét. Az állam viszont csak akkor képes erre, ha semleges, és a többség

¹ A mondatban említett példák a szerző sajátjai, 154. o.

meggyőződését szolgálja ki, ellenkező esetben ugyanis zsarnoksághoz vezetne, mely már a lelkiismereti szabadság határait feszegetné.

1988 őszén a Kaliforniai Egyetemen konferenciát tartottak azzal a nem titkolt szándékkal, hogy a *Bowers vs. Hardwick*-ügyben hozott, a homoszexualitásra vonatkozó Legfelsőbb Bírósági döntés kapcsán felélesszék és újragondolják az 1958-ban indult *Devlin-Hart* vita során elhangzott különböző érveket. Az előadássorozaton részt vevő jogfilozófusok az amerikai közgondolkodásban tapasztalható fordulattal is foglalkozni kívántak, valamint megállapították, hogy mélyült a szakadék liberálisok és konzervatívok között. Míg a liberálisok továbbra is a közösségi érdekek jogi védelme érdekében törnek lándzsát; addig a konzervatívok tagadják a morális autonómia létét, és a közösségi érdekek jogi védelmének új, a liberálisokétól eltérő alapját kutatják. A jogelmélet talajáról elrugaszkodva azonban már társadalomfilozófiai természetűvé válik a vita, melyben a homoszexualitás fő téma helyett már csak illusztráció.

A nagyelőadásokat *Ronald Dworkin*, *Jeremy Waldron* és *Michael Sandel* tartották, ezekre válaszul kisebb kritikai válaszok fogalmazódtak meg *Bernard Williams*, *Hannah Pitkin*, valamint *Robert Post* részéről.

Dworkin *Devlin* értelmezésén elgondolkodva – ti. hogy a tolerancia gyengíti a társadalmi összetartozás kötelékét – új liberális közösségi elmélet kidolgozására törekszik. A gazdaság-erkölcs analógiájának példáján keresztül jut el a szabadsáig. Ahogy a többségnek nem adható át a gazdasági környezet kialakításának joga, éppúgy nem adható át az erkölcsi környezet kialakításának joga sem. Egyikben az igazságosságot, másikban a méltányosságot kell érvényesíteni. Ahogy a gazdasági elosztás sem kollektív, hanem egyénre szabott, ugyanannyira a magánerkölcsökbe sincs joga beleavatkozni a társadalomnak. Az erkölcsi szempontból semleges, akarati jólét; és az egyetemesen jónak elismert kritikai jólét megkülönböztetésének *dworkini* elmélete ugyanakkor *Williams* ellenvetésébe ütközik, aki szerint akár akarati, akár kritikai a jólét, jelentése szubjektív, egyénre szabott, így csakis az értékelés képességének általános birtoklása révén beszélhetünk ezen kategóriákról. Az egységhez – és ezt már *Dworkin* mondja ismét – az szükséges, hogy az egyén önátadása megvalósuljon, és feloldódjon az integrált társadalomban, ellenkező esetben a társadalmi együttélés határait veszélyezteti. Érezhető tehát egyfajta közeledés az érdekek rangsorán alapuló új liberális türelem elve és a konzervatívok álláspontja között.

Waldron és Pitkin vitája kevésbé terjengős. *Waldron* állítása szerint, a közösség meghatározásakor figyelembe kell venni a morális pluralizmust, a társadalom sokszínűségét. Nem lehet a modern társadalmak tapasztalatait figyelmen kívül hagyva teljesen gyakorlatiatlan fejtegetésekbe bocsátkozni. *Pitkin* az erkölcs normatív meghatározását sürgeti a közösség fogalmának meghatározása érdekében. Ha jól megfigyeljük, Waldron álláspontja ebben a vitában kísértetiesen emlékeztet Eugene W. Rostow első ideáltipikus megközelítéséhez, melyben Devlin irracionálisát bírálja. Ez a megállapítás is azt erősíti, hogy olyan nagy változások 30 év alatt sem álltak be az amerikai közgondolkodásban.

A konferencia utolsó nagyelőadását *Sandel* tartotta, aki szemrehányást tesz a liberálisnak, azaz semlegesnek mondott államoknak. Szerinte ugyanis a problémák szőnyeg alá söprése nem old meg semmit, igenis vállalni kell a morális vitákat. Ismét példaként említve a homoszexualitást azt kérdi, ha a házassághoz való jog, mint erkölcs jó, akkor miért zárjuk ki a homoszexuálisokat abból, tiltva ezáltal, hogy morális meggyőződésük megvallják? *Post* szerint az 1965-ben, a Grisword vs. Connecticut-ügyben hozott ítélet – mely szerint az állam megáll a hálószoba ajtajánál – kimondja, hogy a házasság két ember legintimebb viszonya, de nem jelenti azt, hogy azon belül bármilyen erkölcstelenségnek helye van. Az 1972-es Eisenstadt vs. Baird ügyben hozott döntés azonban fordulatot jelent – mondja már *Sandel* –, hiszen már nem csak a házasságban élőkre, hanem az egyénre, mint egyénre vonatkozik. „*Most már az intim kapcsolatokat az alkotmányos jog nem a durva állami beavatkozásoktól védi, hanem azt a jogot garantálja, hogy a magánéletünkben bizonyos kapcsolatokat tetszésünk szerint tartsunk fenn.*” (203.)

Ha alaposan megnézzük Devlin és Hart vitáját, akkor tulajdonképpen azt mondhatjuk, mindez csak alapja volt egy később kibontakozó több évtizedes jog- illetve társadalomfilozófiai vitának. Egy egyszerű jogpizitivista – természetjogi felfogásból eredő véleménykülönbség liberális – konzervatív különbséggé nőtte ki magát, mindig csak kicsit hozzátéve az alapgondolatokhoz. A vita némely pontján észlelhető, hogy egyik vagy másik fél hozzászólásában önmagával is ellentmondásba keveredik, mely azt bizonyítja, hogy mindegyik oldalon felhozhatók érvek és ellenérvek, ami rámutat, talán nem is olyan nagy a távolság a két nézet között, mint gondolnánk. Devlin és Hart vitája – azóta jócskán politikai tartalommal megtöltve – része a mindennapjainknak. Az

erkölcs, a vallás, a jog és a társadalom viszonyrendszere; a kisebbség és a többség kölcsönös egymásra utaltsága; a közös tőről eredő szabadság és emberi jogok; az ebben megfogalmazódó egyenlőség egymástól függő, egymásra ható fogalmak. Számomra éppen ezért egy tanulsággal szolgál, nem lehet őket szétválasztani, külön kezelni. Ha ezt elismeri liberális és konzervatív, akkor elismeri a társadalom is, és egy olyan közös viszonyrendszer jön létre, mely új dimenziót nyit évtizedes problémák megoldására. A világ fejlett országai kétség kívül ebbe az irányba haladnak, kérdés csak az, a leszakadók vagy a fejlődők milyen utat választanak, minek tulajdonítanak nagyobb jelentőséget: a közösség hosszabb távú érdekeinek – hogy minden ember hasznos tagja lehet a társadalomnak –, vagy aktuális politikai érdekeknek, melyek sokszor az egyes egyének ellen hatnak.

A recenzált mű:

BRETTTER Zoltán (2004): Politika a határon: A Devlin-Hart vita; Kalligram, Pozsony